

Prikaz

Antonio Negri
**Fabbrica di porcellana – Per una
 nuova grammatica politica**

Feltrinelli Editore, Milano, 2008, 158 str.

U koautorstvu s Michaelom Hardtom Negri je u proteklom desetljeću objavio tri kapitalna djela: *Empire* (2000), *Multitude* (2004) i *Commonwealth*, koje je objavljeno krajem prošle godine (Harvard University Press, 2009). Prva dva već su i u nas prevedena, ali gotovo ništa drugo od njegovih brojnih spisa. Negrijev intenzitet mišljenja i djelovanja – i u vrijeme zatočeništva i u vrijeme egzila u Francuskoj – proizveo je mnoge naslove, neki su proizašli iz posebnih misaonih usredotočenja, a neki imaju karakter pripremni istraživanja. *Tvornica porculana – Za jednu novu političku gramatiku* sadrži 10 predavanja koja je održao na Međunarodnom koledžu filozofije u Parizu 2004/2005. s nakanom da omeđi politički jezik prijelaza od modernosti k postmodernosti u analizama političke znanosti i filozofije. Pritom ga je vodila misao da je s građanskim i kapitalističkim poimanjem moći moguće raskinuti samo ako nadiđemo njezinu modernu koncepciju.

Radi se dakle o paradigmatškoj promjeni, koju Negri vidi u *tendencijskoj hegemoniji nematerijalnog rada* (to jest intelektualnog, znanstvenog, kognitivnog, relacijskog, komunikacijskog i afektivnog) koji sve više karakterizira način proizvodnje i procese valorizacije kapitala [*valoriz-*

zazione]. U dramatičnom preokretu koji se odvija u spomenutom prijelazu on zapaža i to da se globalno širenje kapitalističke moći nad društvom podudara sa socijalnom difuzijom nepokornosti (18-19).

Toni Negri insistira na činjenici da se postmoderni politički obzor predstavlja prije svega kao raspadanje političke ontologije koja je bila izgrađena oko pojma suverenosti. Po marksističkoj definiciji na koju se poziva riječ je o realnoj supsumpciji društva pod kapital, pod biomoć koja konstituira njegovu političku strukturu. Za tu postmodernu situaciju kritika još nije osposobljena, još ne vidi alternativu, tim više što svijet realne supsumpcije nema ničeg izvanjskoga, živimo unutar njega, utopljeni u robnom fetišizmu, bez mogućnosti da se uteknemo nečem transcendentnom. Kapital je preobrazio i prirodu i čovjeka, ali Negri svejedno čvrsto vjeruje da se antagonizam živog rada spram kapitala potvrđuje, da se otpor konstituira. U društvu posve obuzetu radom mnoštvo se opire (22-23).

Presudan moment za rekonstrukciju kritičkog projekta Negri nalazi u teorijama proizvodnje subjektivnosti, poglavito u Foucaulta i Deleuzea. Kada Foucault govori o moći, on ne opisuje neko primarno ili temeljno načelo, nego ukupnost korelacija u kojima se križaju prakse, znanja i institucije. Biopolitičko je kontradiktorni kontekst života, po samoj definiciji ono predstavlja proširenje ekonomske i političke proturječnosti na cijelo društveno tkivo, ali i singularizaciju otpora kojim je to tkivo trajno prožeto. Stoga se radna snaga i promjenljivi kapital ne mogu zatvoriti unutar odnosa koji su objektivno prefigurirani zakonima ekonomije, kako je to smatrao “službeni” marksizam.

Glede povezanosti subjektivnosti i društvenog rada, valja zapaziti, napominje Negri, preobrazbu vremenske dimenzije u postmodernoj modifikaciji proizvodnih struktura. Apstraktna temporalnost – to jest *vremenska* mjera rada – ne može obuhvatiti svu njegovu kreativnu energiju. Unutar novog lika kapitalističkog odnosa javlja se višak koji dopušta otvaranje prostora *samovrednovanja*. Njega kapital ne može u cijelosti upiti.

Ako pođemo od toga da je živi rad uzrok i konstitutivni pokretač – materijalni ili nematerijalni, svejedno – svakog oblika razvoja te da je proizvodnja subjektivnosti temeljni element za izlazak iz dijalektike biomoći i za konstituiranje biopolitičkog tkiva, za prijelaz s disciplinarnog režima k režimu koji integrira dimenziju nadzora, ali u isto vrijeme omogućuje snažne i zajedničke pobune, onda tema mjerenja, to jest kvantificirane racionalizacije vrednovanja postaje odista središnjom (32-38). Ta je postavka jezgra Negrijeva teorijskog promišljanja u ovoj knjizi.

Globalizacija je na radikalnan način rasplinula sve stare kriterije mjerenja rada. Posrijedi je ireverzibilan proces u kojem se svi politički pojmovi modernosti transformiraju u proizvodnoj, političkoj, institucionalnoj i kulturnoj dimenziji postmodernosti. U krizi je ne samo poimanje države-nacije nego i povezani pojmovi naroda i suverenosti. Aktualna modifikacija državnih procesa i modernih misaonih instrumenata ne ograničava se samo na njihova implicirana značenja, nego se tiče same ontološke zbilje. Danas, unutar globalnog društva, valja razmišljati ne u smislu funkcionalne racionalnosti moderne političke misli, nego u funkciji kriterija biopolitičke razboritosti i normi biomoći.

Upravo odnosi između biopolitičkih dispozitiva i normi biomoći definitivno remete i sve dimenzije znanja i etike (43, 44).

Učinci krize ideje mjere kvalitativni su, nepovratni i od ogromne važnosti, napominje Negri. Oni čine da se procesi vladanja ne mogu stabilizirati ni na globalnoj razini. Poredak modernosti ne može više obuzdati nered postmodernosti. Država-nacija smješta se unutar svjetske mreže biomoći, to jest pripada onim gospodarima planeta koji uspijevaju nadzirati bilo njezina čvorišta bilo oke (52).

Važno je Negrijevo insistiranje na tvrdnji da je *preko mjere* nemoguće svesti na *izvan mjere*; i njegovo nastojanje da uvede jedan novi tip subjektivnosti koji se postavlja točno između *izvan* i *preko*. On pritom misli na višak nematerijalnog rada, na nesvodljivost te nove potencije rada u odnosu na moderne pojmove kritike političke ekonomije i kritike politike. Priznanje toga “preko mjere” i osviještenost o zajedničkoj proizvodnoj snazi već su sami po sebi sposobni da proizvedu novi obzor života, jedno novo poimanje ljudskog (53).

Globalna dimenzija konteksta u koju valja postaviti političku raspravu uključuje, s novim antagonizmima, i pojam mnoštva, shvaćen kao element kohezije mnogostrukih otpora što ih pokreću singularnosti. Iako je još otvoren problem definicije mnoštva u terminima koji nadilaze tradicionalni diskurs o klasnoj borbi i koji su pogodni da slijede globalni prevrat u vrijeme Imperija, mnoštvo, tvrdi Negri, nije samo pojam, nego i zbilja. Ono što mnoštvo čini subjektivno učinkovitim i objektivno antagonističkim jest pomaljanje zajedničkoga u njemu samom (57).

U liku kapitala promijenio se promjenljivi oblik kapitala, radna snaga, koja pro-

nalazi prostor vlastite autonomije u kojem se nezavisni rezultati proizvodnje subjektivnosti i kooperacije singularnosti akumuliraju i konsolidiraju. Zajedničko je ukupnost onoga što je radna snaga proizvela neovisno o ukupnom kapitalu i nasuprot njemu. To zajedničko predstavlja se u obliku aktivnosti, a ne kao rezultat; kao oblik povezivanja otvorenog kontinuiteta, a ne kao zgušnjavanje nadzora (60-61).

U građanskoj kulturi, objašnjava Negri pravne aspekte toga pristupa, konstrukcija prava nije ništa drugo nego konstrukcija formalno univerzalnih normi koje omogućuju privatno prisvajanje. U trenutku u kojem tradicionalne pravne kategorije jedva preživljavaju, veza između njih i zbilje se topi. Što se tiče kapitala, ne radi se više o tome da zaobiđe ili izbjegne podjelu između javnog i privatnog, nego da se naprosto okoristi zajedničkim. I dok se javno pravo uvijek predstavlja kao izraz biomoći, zajedničko se pravo predstavlja kao izraz biopolitike mnoštva (62-65).

Negri, nadalje, želi demistificirati pseudopojam "autonomije političkog", za njega politika nikad nije apsolutna sinteza nego se udvaja u odnosima snaga i u strategijama otpora. Važno je raspoznati ukupnost totalitarnih učinaka biomoći, ali i kritički pojmiti "stvarnu supsumpciju društva pod kapital", što brojni autori teorija postmoderne na koje se Negri osvrće ne uspijevaju. Valja prije svega demistificirati odnos između upotrebne i razmjenske vrijednosti, jer je ta stara polemika u središtu definicija postmodernog važna ne samo za prijelom u odnosu na tradicionalno razumijevanje političkog i suverenosti nego i za kritiku razvoja modernosti. Bitan je novi element, drži on, puna spoznaja činjenice da ne može biti nikakve vrijedno-

sti izvan pretvaranja svijeta u robu. Jačina imanentističkog pristupa suvremene povijesti ukida svaku mogućnost pribjegavanja naturalističkim ili esencijalističkim vrijednosnim koncepcijama. Nema više prirode ni vrijednosti na koje bismo se mogli osloniti, ali postoji mogućnost proizvodnje subjektivnosti (72-76).

Negri insistira na razumijevanju ontologije sadašnjeg svijeta, na jednoj dimenziji koju nijedna hemeneutika ne može reducirati. U slijedu Deleuzeova isticanja razlike nasuprot ponavljanju, on podvlači afirmaciju singularnosti nasuprot univerzalnoj apstrakciji, nastojeći zajedno artikulirati razliku, otpor i kreativnost (85). A s osloncem na Foucaultovo viđenje ontologije proizvodnje unutar biopolitičkog tkiva, tvrdi da je "proizvodnja subjektivnosti" ponovno pronalaženje slobode unutar postmodernih uvjeta dominacije i podvrgavanja. Slobode koja nije formalna, ali je svejedno sposobna da djeluje u cjelini biopolitičkog prostora kojemu je istodobno i mogućnost i učinak (87).

Upravo je otpor ono što omogućuje isprepletanje razlike i kreativnosti. Kreativni je trenutak razvijanje potencije na rubu bića; radikalna imanencija isključuje svaku mogućnost teleologije i nameće radikalnu odgovornost pred na-dolazećim. Potvrđuje se sljedstveno odbijanjem homologirajućeg nasilja moći i osvješćivanjem da se zajedničko rađa samo polazeći od singularnosti. Dakle ukratko: biopolitička potencija nasuprot biomoći (89).

Te postavke Negri sagledava (više nego što ih provjerava) u kontekstu prijelaza materijalnog u nematerijalni rad, i svih modifikacija koje iz toga proizlaze u načinima života, u promjeni obzora egzistencije i njezinom novom svojstvu kao bio-

političkog uvjeta. U tome okviru razlika/ otpor pokazuje se kao uvjet mogućnosti proizvodnje nove subjektivnosti, kao mogućnost stvaranja. Više nije riječ o iluziji identiteta, nego o prepoznavanju – omogućenom i egzodusom – novog socijalnog tla na kojem je moguće organizirati, pobunom i otporom, i samu egzistenciju subjektivnosti (95).

Singularnost se danas očituje prvenstveno u suradnji, drži Negri, pa otuda izvlači i definiciju subjektivnih prava. U mnoštvu, subjektivno pravo ne znači samo obranu individualnog interesa, nego se radije sastoji u volji da se prizna ostvarenje suradnje, kolektivna potencija proizvodnje vrijednosti i bogatstva. Ako je mnoštvo ukupnost singularnosti, i ako je zajedničko proizvod tih singularnosti, onda se subjektivno pravo već nadaje kao pravo na međusobno podijeljeno ostvarenje procesa izgradnje zajedničkog. Subjektivno javno pravo, prema tome, definira se kao zahtjev za izvršavanjem zajedničkog (101).

Državljanstvo je tema pogodna da se provjeri razvoj subjektivnog prava u prostoru. Njegova teritorijalizacija sve je teže određiva zbog migracijskih kretanja, kontinentalnih i transkontinentalnih, i svih transformacija proizvodne kooperacije. Pogotovo otkako se radi o načinu proizvodnje zasnovanom na relativnoj autonomiji migracija i nematerijalnog rada kao glavnih proizvodnih snaga. Sve to ne znači da se može afirmirati neko “novo” načelo državljanstva, ali svakako upućuje na činjenicu da država/kapital hijerarhizira globalna kretanja radne snage kako bi ekspropirala i iskoristila tu novu mobilnost (106).

Pojam mnoštva – kao pojam klase ukorijenjen u hegemoniji nematerijalnog rada – ne može stoga ostaviti izvan svojih

granica masovna kretanja kineskih seljaka, borbe protiv brazilske biomoći, iranske ili indijske antiteokratske pobune. S tim uvidom Negri predlaže temu tjelesne i kulturne hibridizacije, kao projekt koji je kadar na materijalnom i povijesnom tlu riješiti razdvojnu dinamiku tih razlika. Sve to pretpostavljajući da bi demokratski egzodus mogao biti i sa svoje strane motor artikulacije i rekonpozicije razlika mnoštva (112).

Jer, za Negrija nema dvojbe, prijelaz (ili cezura) između modernog i postmodernog nije samo prolazni moment u povijesti, nego i preobražaj subjekata i njihovih hegemonijskih odnosa u danom povijesnom kontekstu: subjektivnost mnoštva danas određuje učinke hegemonije. Vladavina prestaje biti oblik moći, sve je više *prostor* u kojem se sudaraju potencije zajedničkog. Ali ostaje neriješena teškoća kako razložiti prijelaz od krize kapitalističke vladavine (nasuprot snagama otpora) do sposobnosti odlučivanja kao izraza zajedničkog. Višerazinsko upravljanje (*governance*) ostat će neučinkovito sve dok ostaje pod vlašću Jednoga i dok ne nađe izvore prave demokratske legitimnosti – volje svijetu koju izvršavaju svi. Dok to govori, Negri u isti mah ističe da je Imperij jedina prostorno-vremenska, etička i ontološka, politička i ekonomska dimenzija u kojoj bi se mnoštvo moglo posvetiti praktičkom eksperimentiranju slobode (25-28).

Singularnost se naime u Negrijevom poimanju javlja istodobno kao razlika i kao otpor, a mnoštvo kao cjelokupnost singularnosti. On se usredotočuje na pitanje kako razlika postaje viškom, to jest kako se postavlja kao otpor, i kako singularnosti u otporu uspostavljaju mrežu suradnje. I s kojom svrhom? Da izraze smisao, smisao

kao višak! – odgovara. Za taj smisao ulaže se egzistencija i obnavlja se na tlu bitka.

Pojam mnoštva općenito se smatra fenomenološki korektnom idejom koja je politički neodlučena. Negri znade za prigovore i upite kako se mnogostrukost razlika, bez identiteta i aritmetičkog jedinstva, može preobraziti u politički subjektivitet i osposobiti za odlučivanje i izvršavanje naredbi. Na takve upite on odgovara tvrdnjom da višak otpora i proizvodnja subjektivnosti što je izražavaju singularnosti napreduju na tragu zajedničkog.

Problem je uvijek onaj koncentracije volje – ne više individualne, nego zajedničke – koja jest i ostaje singularna i produktivna. On zastupa gledište da su razlika, otpor, singularnost i zajedničko u igri kontinuirane ontološke konstrukcije i inovacije međusobno povezani (131).

Pri sadašnjem stanju stvari materijalna pretpostavka na koju se Negri referira jest već spomenuti novi *lik kapitala*. U postfordističkom se kapitalizmu djelovanje subjektiviteta – koje se s materijalističkoga gledišta krije u obliku “kognitivnog rada” – oslobađa funkcije “promjenljivog kapitala”. Kada “realna supsumpcija” izvršava prijelaz od modernog k postmodernom (od fordizma k postfordizmu), tada radna snaga postaje relativno autonomna u odnosu na kapitalističku moć i njezinu akumulaciju. Tada se i pretjerana akumulacija mora suočiti s viškom/autonomijom živog rada koji iznutra remeti okvir kapitalističke supsumpcije.

Tema koja iz toga slijedi jest transmucija potencije u odluku, to jest način na koji se vertikaliziraju mreže suradnje i razvija zajednički izraz zajedničkog. Ta vertikalizacija, koja nikad nije hijerarhizacija, čuva ukupnost potencije. Moć i potencija

(*potere e potenza*), biomoći i biopolitičke snage elementi su koji se konfrontiraju – poglavito u ovom sadašnjem razdoblju prijelaza iz jednog svijeta u drugi, od jedne k drugoj civilizaciji. Danas, ističe Negri, ne može postojati ni jedan istinski izraz otpora ako se ne insistira na konstitutivnom, alternativnom, subverzivnom elementu pokrenute transformacije i na *ontološkoj razlici* koja postoji između moći i potencije.

Otud i nova definicija pojma “revolucije”. To je akceleracija povijesnog vremena, ostvarenje subjektivnog uvjeta, jednog događaja, jednog otvaranja, koji se stječu u omogućavanju korjenite i nesvodljive proizvodnje subjektivnosti. Ona se ukorjenjuje u novom potencijalu što ga predstavljaju istodobno nova proizvodna radna snaga i autonomija mnoštva. Nove upotrebne vrijednosti što se izražavaju kroz autonomiju živog rada danas sadrže teorijsku shemu i/ili praktičku tendenciju koje su podobne da nas dovedu do istinskog revolucionarnog momenta, vjeruje Negri (141-142).

Posebno ga zanima afirmacija teze da je formiranje mnoštva istodobno proizvodnja demokracije. Upravo bi takva konstitucija mnoštva i demokracije bila zadaća koju bi valjalo slijediti, svrha koju bi trebalo postići, etičko i političko rješenje koje bi valjalo ostvariti. To bi značilo napredovati u razumijevanju sadržaja demokratskog procesa, u prepoznavanju zajedničkog *télosa* kao njegova proizvoda i u projektivnosti njegove tendencije (146).

U zbilji, uviđa Negri, proces proizvodnje zajedničke subjektivnosti omogućen je uspostavljanjem odnosa između dviju temeljnih snaga: prvu on naziva “snagom siromaštva”, a drugu ljubavlju. Siromaštvo je snaga koja se uspostavlja iz ontološkog diskontinuiteta, iz nužde koja se otvara po-

tenciji, kao snaga skoka preko kategorija kojima je ljudsko stanje početno sklono, to jest k mogućem povišenju bića. Ljubav je pak želja da se razvije potencija koju subjekt u sebi nosi. Otkrivanje siromaštva i ljubavi kao snaga, to jest kao potencija omogućuje nam da uočimo afirmativnu crtu spasa počevši od strasti; prijelaz koji prolazi samo biće i pokazuje materijalizaciju *télosa* što ga činjenje mnoštva konstruira.

Zajedničko nam sad izgleda kao proizvod dinamike koja se oblikuje "iznutra": to je mobilni lik *akcije ljubavi, počevši od siromaštva* (151-152).

Predavanja koja je sabrao u ovoj knjizi Negri je priredio na francuskom jeziku nakon što su *Imperij* i *Mnoštvo*, koje je zajedno s Michaelom Hardtom napisao na engleskom, već bili objavljeni. On se u ovim predavanjima ne poziva na njihov zajednički rad. Pasioniranost revolucionara koja ovdje dolazi do izražaja u njihovu je koautorstvu bila donekle ublažena, a temeljne ideje koje su razvijali u punoj međusobnoj intelektualnoj suživljenosti tamo su dobile i literarno raskošnu razradu, što je možda ponajviše bila Hardtova zasluga.

Negri nije objasnio otkud potječe i što hoće reći naslov njegove nove knjige *Tvornica porculana*, premda njezin podnaslov izrijeком upućuje na to da je riječ o novoj političkoj gramatici, to jest o pojmovnom instrumentariju kojim valja promišljati promjenu slike svijeta koja se sumarno označuje "postdogađanjima". To njegovo pregnuće doimlje se kao stanovišta pobuna protiv mahom površinskih tumačenja proturječnih pojava modernosti/postmodernosti, protiv raznovrsnih kvalifikacija najčešće irelevantnih za istinski uvid u povijesnu zbilju te promjene. Inte-

gritet osobnog životnog iskustva i teorijske spoznaje, žar revolucionarne agilnosti i svijest o povijesnoj odgovornosti političkog djelovanja osposobljavaju Negrija da nasluti, otkrije i prepozna dugoročna značenja misaonih anticipacija. U suvremenoj društvenoj filozofiji i teoriji nitko nije uočio i kreativno reaktualizirao Marxovu formulaciju o realnoj supsumpciji društva pod kapital niti je razumio bitne dimenzije značenja recentnih promjena "promjenljivog kapitala". Za to je bio potreban golem intelektualni napor profinjenog razlikovanja pojavnog i zbiljskog i snaga otpornosti spram zaraze doktrinarnog mišljenja. Bez takvog otpora nije moguće očuvati ljudsku vjeru u nadolazeće. U tome je možda bitna poruka i didaktički smisao ove Negrijeve duhovne radionice.

Matko Meštrović

Prikaz

Eric Hobsbawm

Zanimljiva vremena.

Život kroz dvadeseto stoljeće

Disput, Zagreb, 2009, 384 str.

Eric Hobsbawm, rođen 1917, po mišljenju mnogih najznačajniji živući povjesničar, svoj je dugi životni vijek opisao u autobiografiji *Zanimljiva vremena*. Profesorica Mirjana Gross u knjizi *Suvremena historiografija: Korijeni, postignuća, trajanja*, koja se bavi poviješću historiografije, Hobsbawma naziva pionikom Social Historya,